

Tadeusz Aleksander

KRAKOWSKA UNIWERSYTECKA MYŚL W ZAKRESIE ANDRAGOGIKI

Początki uniwersyteckiej myśli andragogicznej w Krakowie sięgają końca lat międzywojennych¹. Wiążą się z dwoma faktami, które niewątpliwie na trwałe wpisały się w dzieje polskiej edukacji i naszą tradycję działalności kulturalno-oświatowej. Pierwszy – to badania Zygmunta Mysłakowskiego, wtedy kierownika Seminarium Pedagogicznego UJ, nad samokształceniem młodzieży. Z. Mysłakowski rozpoczął je w latach trzydziestych nad samokształceniem młodzieży uniwersyteckiej, z zamiarem rozszerzania ich na inne grupy młodzieży. W tym celu nawiązał kontakt z seminarium socjologicznym Szkoły Nauk Społecznych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, kierowanym przez Feliksa Grossa. W roku 1935 rozesłali oni – pod firmą TUR – ankietę do środowisk robotniczych (*Ankieta o kulturze proletariatu i samokształceniu*), której celem było poznanie warunków życia codziennego robotników, zwłaszcza ich samokształcenia i stosunku do kultury. Plonem owej ogólnopolskiej ankiety są dwie publikacje: *Robotnicy piszą. Pamiętniki robotników*² oraz *Proletariat i kultura*³. Ta druga została poprzedzona wstępem Z. Mysłakowskiego. Wskazał w nim, że robotnik, przez swoją ciężką pracę, znalazł się poza sferą kultury. W rzeczywistości jednak posiada on takie same aspiracje, dążenia i potrzeby kulturalne, jak przedstawiciele innej warstwy społecznej. Uznał, że mówienie o robotniku jako o istocie, która nie ma zrozumienia dla wartości kulturalnych, jest „[...] albo grubym nieporozumieniem, albo złośliwością na użytek polityczny [...]”. Ten pogląd Z. Mysłakowskiego, wywiedziony z analizy materiału, który został nadesłany w odpowiedzi na wspomnianą ankietę, potwierdziły liczne badania realizowane w latach następnych.

Drugi fakt, leżący u genezy krakowskiej uniwersyteckiej myśli andragogicznej – to wprowadzenie w Studium Pedagogicznym UJ w roku akademickim 1937/1938 wy-

---

¹ Refleksja nad teorią oświaty dorosłych jest w Uniwersytecie Jagiellońskim – co potwierdza regułę ogólniejszą – zjawiskiem wtórnym w stosunku do praktyki tego kształcenia. Zorganizowane kształcenie dorosłych w UJ jest znacznie od niej wcześniejsze. Przykładem są zorganizowane przez F. Radwańskiego pod koniec wieku XVIII zajęcia z mechaniki dla krakowskich rzemieślników, wykłady profesorów: W. Pola, S. Kuczyńskiego, L. Zeisznera i J. Kremera w roku akademickim 1850/1851 dla mieszkańców Krakowa, a następnie Powszechne Wykłady Uniwersyteckie z lat 1902–1950.

² *Robotnicy piszą. Pamiętniki robotników*, Kraków 1938.

³ F. Gross, *Proletariat i kultura. Warunki społeczne i gospodarcze kultury proletariatu*, Nakładem Zw. Zaw. Prac. Kolejowych, Warszawa 1938.

kładu z zakresu oświaty pozaszkolnej⁴. O jego wprowadzenie zabiegał dyrektor Studium Władysław Heinrich, świadomy potrzeby dobrego przygotowania nauczyciela, także do działalności oświatowej w środowisku swej pracy. Realizację wykładu powierzono Maksymilianowi Siemieńskiemu, instruktorowi oświaty pozaszkolnej w Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Wykładając ten przedmiot, M. Siemieński mówił o pojęciach i terminologii oświaty pozaszkolnej, analizował typy tej oświaty, jej formy i instytucje kształcenia dorosłych. Wspominał o cechach i funkcjach owej edukacji. Przez swoje wykłady skutecznie „oswajając” słuchaczy – przyszłych nauczycieli i działaczy, z problematyką teorii rozwijającej się wtedy intensywnie oświaty dorosłych.

Po II wojnie światowej w Uniwersytecie Jagiellońskim nie tylko wznowiono (już w roku akademickim 1944/1945, III trymestr) w Studium Pedagogicznym wykład z *Zagadnień organizacji oświaty*, ale także podjęto intensywne starania o utworzenie, na Wydziale Humanistycznym, odrębnej katedry zajmującej się teorią oświaty dorosłych. Starania te były nad wyraz skuteczne, bowiem zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Oświaty z 18 lutego 1946 roku⁵ powołano w UJ dwie katedry mające się zająć badaniami nad kształceniem dorosłych i przygotowaniem organizatorów edukacji pozaszkolnej. Pierwszą była Katedra Oświaty i Kultury Dorosłych, drugą – Katedra Pedagogiki Dorosłych (pozostająca pod opieką Zygmunta Mysłakowskiego), a działająca do roku 1951, kiedy to połączono ją z Katedrą Oświaty i Kultury Dorosłych w jedną jednostkę organizacyjną o nazwie Katedra Pedagogiki i Oświaty Dorosłych. W roku 1953, tj. z chwilą powołania w UJ Wydziału Filozoficzno-Historycznego, Katedra ta przestała istnieć, a jej pracownicy zostali włączeni do Zespołu Katedr Psychologii i Pedagogiki (w roku następnym, podczas doskonalenia struktury nowego Wydziału, wyodrębnili się organizacyjnie, tworząc Zakład Kultury i Oświaty Dorosłych, działający w ramach Katedry Pedagogiki).

Inicjatorem tych katedr i zorganizowanych (od 1 kwietnia 1946 roku) przy nich studiów andragogicznych był Maksymilian Siemieński, wówczas naczelnik Wydziału Kształcenia Dorosłych Ministerstwa Oświaty. Jemu też powierzono kierownictwo Katedry Oświaty i Kultury Dorosłych, w charakterze zastępcy profesora działającego przy wsparciu dyrektora Studium Pedagogicznego, Władysława Heinricha⁶. Wyprzedzając uruchomienie Katedry Oświaty i Kultury Dorosłych, M. Siemieński zainicjował powołanie do życia czasopisma poświęconego tej problematyce. Czasopismo to powstało w Krakowie z końcem roku 1945 i ukazywało się do początków roku 1949 pt. „Oświata i Kultura”, jako miesięcznik poświęcony zagadnieniom oświaty dorosłych, pod redakcją Eustachego Nowickiego, znawcy problematyki oświaty dorosłych i długoletniego redaktora „Oświaty Pozaszkolnej” i „Polskiej Oświaty Pozaszkolnej”. Wy-

---

⁴ T. Aleksander, *Tradycja i działalność Zakładu Pedagogiki Dorosłych Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] *Andragogiczne problemy współczesności, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne*, 1999, s. 231–242.

⁵ Dziennik Urzędowy Ministra Oświaty nr 3, poz. 70.

⁶ M. Siemieński, *Działalność dydaktyczna i dorobek naukowy Katedry Kultury i Oświaty Dorosłych Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1945–1963*, „Chowanna” R. 8: 1964, z. 1; tenże (nowa wersja), *Kultura i Oświata Dorosłych w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1945–1964* [w:] *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1967, s. 437–443.

dawcą czasopisma był Ludowy Instytut Oświaty i Kultury. Na łamach „Oświaty i Kultury” ukazało się sporo artykułów problemowych niemal wszystkich wybitniejszych andragogów. M. Siemieński oraz współpracujący z nim Józef Korpała i Franciszek Urbańczyk uczynili od razu z Katedry Oświaty i Kultury Dorosłych aktywny ośrodek badawczy w dziedzinie andragogiki. Już z końcem roku 1946 zainicjowali przeprowadzenie ankiety *Szkola dla dorosłych w opinii uczniów*.

Warsztat badawczy M. Siemieńskiego zarysował się wyraźnie dopiero w roku następnym, w pierwszej jego pracy badawczej, stanowiącej równocześnie rozprawę habilitacyjną przygotowaną pod kierunkiem Kazimierza Dobrowolskiego *Oświatowe i społeczne funkcje kształcenia dorosłych w Polsce współczesnej*⁷. Zajął się w niej jednym z podstawowych wówczas zagadnień teorii i praktyki oświaty dorosłych, tzn. uzasadnieniem celowości i odrębności instytucji oświaty dorosłych, a w szczególności szkolnictwa dla dorosłych. Wśród następnych jego prac wyróżniła się obszerna rozprawa *Stan i struktura analfabetyzmu w Polsce*⁸, oparta na bogatych materiałach statystycznych. Problematyką analfabetyzmu zajmowali się wówczas także jego współpracownicy, J. Korpała i F. Urbańczyk. Adiunkt Katedry Józef Korpała zajmował się również metodyką pracy świetlicowej oraz problemami klasyfikacji form pracy oświatowej⁹. Natomiast F. Urbańczyk, poza problematyką analfabetyzmu i wybranymi problemami dydaktyki dorosłych, zajął się przede wszystkim przekładem klasycznego dzieła amerykańskiego Edwarda Thorndike'a *Adult Learning*¹⁰, które ukazało się w roku 1950 pod redakcją M. Siemieńskiego jako wydawnictwo Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego. Przez pewien czas z Katedrą związany był też Maksymilian Hasiński – znany wcześniej działacz oświaty z Wielkopolski i Śląska.

W trudnym dla nauk pedagogicznych i andragogiki okresie 1950–1965 M. Siemieński, mianowany profesorem, kontynuował wcześniejsze prace badawcze oraz podejmował wraz ze współpracownikami następne poważne problemy badawcze. Po powrocie na stałe do Krakowa wydał w roku 1951 obszerną pracę *Zagadnienia szkolnictwa dorosłych. Organizacja – nauczanie*¹¹, stanowiącą podsumowanie, teoretyczne uogólnienie jego refleksji i dorobku w dziedzinie organizacji szkolnictwa dla dorosłych. Wobec ograniczenia działalności dydaktycznej w dziedzinie oświaty dorosłych, M. Siemieński podjął badania nad warunkami życia i uczenia się studentów w szkole wyższej oraz nad działalnością kulturalno-oświatową robotników przybyłych ze wsi do Nowej Huty.

Przeprowadził ankietę poświęconą przygotowaniu studentów I roku do studiów uniwersyteckich, a także badania (w roku 1952) dotyczące warunków pracy studentów

---

⁷ M. Siemieński, *Oświatowe i społeczne funkcje kształcenia dorosłych w Polsce współczesnej*, PZWS, Warszawa 1947.

⁸ M. Siemieński, *Stan i struktura analfabetyzmu w Polsce*, „Oświata i Kultura” 1948, nr 9–10, s. 401–423; 1949, nr 1/2, s. 5–20.

⁹ J. Korpała, *Świetlice (uwagi o pracy świetlicowej)*, Biblioteka Świetlicowo-Teatralna TUIR, Warszawa 1946; tenże (nowa wersja) [w:] *Oświata i Kultura Dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Warszawa 1958 oraz [w:] *Pedagogika Dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Warszawa 1962; tenże, *Z dziejów walki z analfabetyzmem*, „Wiedza i Życie” 1949, nr 10, s. 883–900.

¹⁰ E. Thorndike, *Uczenie się dorosłych*, PZWS, Warszawa 1950.

¹¹ M. Siemieński, *Zagadnienia szkolnictwa dorosłych. Organizacja – nauczanie*, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Kraków 1951.

na kilku wydziałach UJ)¹². Wykorzystał również materiał dokumentalny uczelni. Opierając się na nim, opracował w latach 1955–1956 obszerną rozprawę, którą w latach następnych uzupełnił i opublikował pod tytułem *Psychofizyczne i społeczne uwarunkowanie procesu uczenia się w szkole wyższej*¹³. Oświetla ona złożoną i do dzisiaj aktualną problematykę oraz zawiera cenne wnioski dla organizatorów kształcenia w szkole wyższej.

W latach 1955–1958, kiedy w Nowej Hucie, po uruchomieniu kombinatu hutniczego, ujawniły się trudne problemy adaptacji do nowych warunków życia i pracy, Zakład kierowany przez M. Siemieńskiego podjął szeroko zakrojone i przez dłuższy czas prowadzone badania wśród robotników przybywających ze wsi do Nowej Huty. Wyniki tych badań opublikował M. Siemieński w kilku uzupełniających się pracach¹⁴. W związku z uruchomieniem w Nowej Hucie pierwszych szkół przyzakładowych i ujawnieniem kilku tysięcy pracowników nieposiadających wykształcenia podstawowego, M. Siemieński zainicjował w latach 1955–1958 (w roku 1957 przeorganizowano kierowany przez M. Siemieńskiego Zakład w Katedrę Kultury i Oświaty Dorosłych) i częściowo w roku 1963 badania mające na celu opis i analizę warunków dokształcania się robotników w zakresie szkoły podstawowej. Rezultatem tych badań była kolejna praca zbiorowa pod jego redakcją¹⁵.

Trzeba też wspomnieć o pracach badawczych ówczesnych współpracowników M. Siemieńskiego, zwłaszcza F. Urbańczyka, który konsekwentnie zmierzał do objęcia całości problematyki dydaktyki dorosłych, ogłaszając już w roku 1957 jej koncepcję¹⁶. Podsumowaniem jego wieloletnich badań dotyczących uczniów szkół korespondencyjnych była publikacja *Praca samokształceniowa ucznia szkoły korespondencyjnej*¹⁷. Ważne i ciągle aktualne problemy dydaktyczne szkolnictwa dorosłych oświetlił Stefan Towpasz w dwóch pracach badawczych, których tematem była retencja wiedzy u dorosłych i praca domowa uczniów szkół pracujących¹⁸.

Nowe problemy badawcze w związku z przemianami na rynku pracy zawodowej podjął w ostatnich latach pracy dydaktycznej M. Siemieńskiego adiunkt Katedry, Józef Klimczyk, znający z doświadczenia problematykę szkolnictwa zawodowego. Jego badania nad wdrażaniem uczniów szkół zawodowych do kultury pracy oraz nad kształce-

¹² J. Korpała, *Kraków jako ośrodek badawczy w zakresie andragogiki* [w:] Teoria i praktyka upowszechniania kultury, red. T. Gołaszewski, Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1978, s. 89–104.

¹³ M. Siemieński, *Psychofizyczne i społeczne uwarunkowanie procesu uczenia się w szkole wyższej*, Katowice–Gliwice 1961.

¹⁴ M. Siemieński, *Z badań nad działalnością kulturalno-oświatową w Nowej Hucie. Budżet czasu pracownika a możliwości jego uczestnictwa w działalności kulturalno-oświatowej*, PAN, Kraków 1961; *Z badań nad działalnością kulturalno-oświatową w Nowej Hucie. Budżet czasu pracownika a możliwości upowszechniania kultury*, „Przegląd Socjologiczny” 1960, t. 16.

¹⁵ *Z badań nad kształceniem dorosłych*, red. M. Siemieński, PAN, Kraków 1964.

¹⁶ F. Urbańczyk, *Pojęcie i zakres dydaktyki dorosłych*, „Oświata Dorosłych” R. 1: 1957, z. 1, s. 5–15.

¹⁷ F. Urbańczyk, *Praca samokształceniowa ucznia szkoły korespondencyjnej*, PZWS, Warszawa 1959.

¹⁸ S. Towpasz, *Retencja wiedzy u dorosłych* [w:] Wprowadzenie do teorii nauczania, praca zbiorowa pod red. Z. Myślakowskiego, Warszawa 1961, s. 457–508; tenże, *Zadawanie do domu a możliwości uczenia się w domu uczniów szkół dla dorosłych*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 2, 1960, s. 89–152.

niem wyobraźni konstrukcyjnej uczniów szkół zawodowych, a także racjonalizatorów, znalazły wyraz w trzech publikacjach¹⁹.

Szeroki zakres problematyki, i to nie tylko andragogicznej, obejmują prace badawcze następnego Kierownika Zakładu Pedagogiki Dorosłych UJ, Tadeusza Gołaszewskiego, przez pewien czas współpracownika prof. M. Siemieńskiego. W okresie wcześniejszej współpracy z Katedrą Kultury i Oświaty Dorosłych przeprowadził, pod kierunkiem M. Siemieńskiego, badania warunków dokształcania się robotników w zakresie szkoły podstawowej w Nowej Hucie. W wyniku tych badań powstała wartościowa publikacja²⁰. Wtedy też, opierając się na warsztacie zorganizowanej przezeń w Muzeum Narodowym w Krakowie Pracowni Badań Socjologicznych, opracował zasadę atrakcyjności w andragogice²¹.

Jedną z pierwszych jego prac badawczych, podjętych w związku ze wzrastającym zapotrzebowaniem na badania nad procesami upowszechniania kultury, jest publikacja *Pracownik kultury. Osobowość, rola społeczne, klasyfikacja*²², oparta na bogatych materiałach, przy zastosowaniu metod uzupełniających się i wieloletnich obserwacji zespołów pracowniczych instytucji kulturalnych (w latach 1955–1960). Nie obejmuje ona dwóch dużych grup pracowników kultury, tj. nauczycieli szkół dla dorosłych i bibliotekarzy.

Praktyczny przykład technik badawczych interesujących pracownika kultury w odniesieniu do różnych dziedzin działalności kulturalno-oświatowej przedstawił T. Gołaszewski w książce *Człowiek w wymiarze kultury. Badania nad określeniem typu i poziomu kultury*²³.

Terenem pracy badawczej T. Gołaszewskiego, autora *Kroniki Nowej Huty*²⁴, było też społeczeństwo Nowej Huty. W porozumieniu z Komitetem PAN „Polska 2000” pracował nad prognozą rozwoju kultury społeczności nowohuckiej. Rekonesansem w tej dziedzinie był komunikat *Futurologiczne aspekty andragogiki*²⁵.

Ze szkoły badawczej i środowiska współpracowników prof. M. Siemieńskiego wywodzi się również Tadeusz Aleksander, w ostatnich latach życia profesora starszy asystent w Katedrze Kultury i Oświaty Dorosłych. Prowadził on przez wiele lat żmudne

---

¹⁹ J. Klimczyk, *Kształcenie wyobraźni konstrukcyjnej młodzieży szkół zawodowych*, PZWS, Warszawa 1963; tenże, *Kultura techniczna w życiu codziennym*, Warszawa 1965; tenże, *Kształcenie racjonalizatorów*, Biblioteka Kształcenia Zawodowego, Warszawa 1974.

²⁰ T. Gołaszewski, *Spoleczne warunki kształcenia się dorosłych w zakresie szkoły podstawowej w Hucie im. Lenina* [w:] *Z badań nad kształceniem dorosłych*, red. M. Siemieński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1964, s. 27–70.

²¹ T. Gołaszewski, *Zasada atrakcyjności w andragogice*, Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie, t. VIII, Kraków 1964, s. 201–233.

²² T. Gołaszewski, *Pracownik kultury. Osobowość, rola społeczna, klasyfikacja*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1961.

²³ T. Gołaszewski, *Człowiek w wymiarze kultury. Badania nad określeniem typu i poziomu kultury*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1968.

²⁴ T. Gołaszewski, *Kronika Nowej Huty. Od utworzenia Działu Projektowania Nowej Huty do pierwszego spustu surówki wielkopiecowej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1955.

²⁵ T. Gołaszewski, *Futurologiczne aspekty andragogiki*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 1972, XVI.

badania terenowe nad funkcjonowaniem szkoły i placówek kulturalno-oświatowych na wsi²⁶.

Podsumowaniem prac naukowych Zakładu z drugiej połowy lat siedemdziesiątych była rozległa tematycznie książka *Teoria i praktyka upowszechniania kultury*²⁷. Lata następne przyniosły kilka badań empirycznych nad stanem upowszechniania kultury, prowadzonych głównie na terenie południowej części naszego kraju, a realizowanych m.in. dla potrzeb władz oświatowych i administracji kultury, związków zawodowych i stowarzyszeń społecznych, zajmujących się organizacją kształcenia i wychowania ludzi dorosłych. Przykładem są badania zlecone przez Komitet „Polska 2000” przy Prezydium PAN nad uwarunkowaniami zmian postaw wobec uczestnictwa w kulturze ludzi przybyłych do Nowej Huty.

W trudnych dla naszego kraju, ale obfitujących w znaczące wydarzenia polityczne i społeczne latach osiemdziesiątych, prace naukowe Zakładu realizowane były nadal w kilku kierunkach. Pierwszy – to teoretyczne i praktyczne problemy działalności kulturalno-wychowawczej²⁸. Następne – to oddziaływanie kulturalne dużego miasta na region²⁹, potrzeby i aspiracje kulturalne przedstawicieli różnych grup zawodowych i środowiskowych³⁰, kultura wypoczynku wczasowego³¹. Wszystkie te prace zostały zakończone publikacjami książkowymi posiadającymi wartość empiryczną i teoretyczną.

Zatrudnienie w Zakładzie w roku 1983 Franciszka Adamskiego, znanego socjologa rodziny³² i religii, zaowocowało nowym, rozległym, pogłębionym i bogatym nurtem badań naukowych nad współczesnymi funkcjami wychowawczymi, nad kulturą polską. Były to głównie badania nad pluralizmem w kulturze polskiej, sporem o wartości w kulturze oraz nad kulturą i modelem współczesnej katolickiej rodziny polskiej. Posiewem tych badań, z reguły zbiorowych, były duże konferencje naukowe w Zakładzie i stanowiące ich następstwo publikacje książkowe. Pierwsza – na temat pluralizmu w kulturze polskiej³³, druga – dotycząca sporu o wartości w kulturze i wychowaniu³⁴, następna (bardziej socjologiczna) na temat *sacrum* i *profanum* w małżeństwie naturalnym³⁵, wreszcie – obszerna rozprawa na temat krzewienia ateizmu w kulturze polskiej,

²⁶ T. Aleksander, *Awans oświatowy młodzieży wiejskiej 1945–1970 na przykładzie Sądecczyzny*, LSW, Warszawa 1972; tenże, *Uwarunkowania uczestnictwa kulturalnego ludności wiejskiej*, PWN, Warszawa 1974.

²⁷ *Teoria i praktyka upowszechniania kultury*, red. T. Gołaszewski, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 28, Kraków 1978.

²⁸ *Teoretyczne i praktyczne problemy działalności kulturalno-wychowawczej*, red. Cz. Rzońca, Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1985.

²⁹ T. Aleksander, *Oddziaływanie kulturalne dużego miasta na region*, PWN, Warszawa–Kraków 1985.

³⁰ T. Aleksander, *Potrzeby kulturalno-oświatowe (w świetle badań sondażowych na terenie Małopolski)*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zeszyty Naukowe UJ, Kraków 1985.

³¹ T. Aleksander, *Kultura wypoczynku na wczasach*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.

³² F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, PWN, Warszawa 1982.

³³ *Pluralizm w kulturze polskiej*, red. F. Adamski, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 9, Kraków 1988.

³⁴ *Spór o wartości w kulturze i wychowaniu*, red. F. Adamski, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1991.

³⁵ F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Pallotinum, Poznań 1987.

ujmująca – po raz pierwszy w nauce polskiej – całościowo funkcjonowanie wymienionego zjawiska w naszej kulturze³⁶.

Z inspiracji i inicjatywy prof. F. Adamskiego prowadzone też były u progu lat dziewięćdziesiątych badania nad środowiskami inteligencji katolickiej wobec wizji „Nowej kultury” u zarania Polski Ludowej. Efektem ich jest publikacja książkowa Wandy Poznńskiej³⁷.

Zatrudnienie w Zakładzie w roku 1983 Jana Samka, znanego historyka sztuki, rozszerzyło także problematykę badawczą Zakładu o tematy dotyczące historii sztuki³⁸ oraz wychowawczych funkcji dzieła sztuki.

Okres przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych to w Zakładzie również czas intensywnych badań nad funkcjonowaniem pozaszkolnej edukacji ogólnokształcącej dorosłych³⁹, oświatą i kulturą w regionie⁴⁰ o dużych tradycjach edukacyjnych i artystycznych, a także nad działalnością edukacyjną i wychowawczą stowarzyszeń oświatowych i kultury⁴¹.

W latach dziewięćdziesiątych praca naukowa Zakładu skupia się wokół dwu problemów. Pierwszy – to edukacja i wychowanie dorosłych w okresie przekształceń ustrojowych. Zagadnieniu temu poświęcona została praca zbiorowa *Wybrane problemy edukacji i wychowania dorosłych w okresie przekształceń ustrojowych*, złożona z 13 szczegółowych studiów teoretyczno-empirycznych przygotowanych przez pracowników Zakładu w roku akademickim 1994–1995⁴².

Problem drugi, stanowiący przedmiot niedawnych badań w Zakładzie, to poszukiwanie modelu optymalizacji dokształcania i doskonalenia zawodowego w różnych zawodach (grupach zawodów). Na badania z tego zakresu Zakład otrzymał grant z Komitetu Badań Naukowych. W ramach jego realizacji przeprowadzone zostały rozległe badania, nie tylko w Małopolsce, nad funkcjonowaniem zakładowych służb dokształcania i doskonalenia zawodowego oraz potrzeb i aktywności edukacyjnej wy-

---

³⁶ F. Adamski, *Ateizm w kulturze polskiej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 18, Kraków 1993.

³⁷ M.W. Poznńska, *Środowiska inteligencji katolickiej wobec wizji „Nowej kultury” u zarania Polski Ludowej*, Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993.

³⁸ J. Samek, *Rzemiosło artystyczne w Polsce. Czasy nowożytne*, Warszawa 1983; *Klejnoty Jasnej Góry*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1983; *Polskie rzemiosło artystyczne*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1984; *Polskie złotnictwo*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988; *Kościół Mariacki w Krakowie*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1993; *Dzieje złotnictwa w Polsce*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1993.

³⁹ T. Aleksander, *Pozaszkolna edukacja ogólnokształcąca dorosłych (przeszłość – teraźniejszość – przyszłość)*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, z. 16, Kraków 1992.

⁴⁰ T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870–1990*, Oficyna Literacka, Kraków 1993.

⁴¹ T. Aleksander, *Działalność polskich stowarzyszeń kultury w Galicji doby autonomicznej* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, red. Cz. Kłak i M. Wyka, t. 4, Literatura – język – kultura, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1995, s. 139–153; tenże, *Stowarzyszenia kultury w Polsce w XX wieku*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne” 1995, t. 10, s. 23–41.

⁴² *Wybrane problemy edukacji i wychowania dorosłych w okresie przekształceń ustrojowych*, red. T. Aleksander, „Impuls”, Kraków 1996.

branych pracowników. W wyniku tych badań powstała obszerna praca na temat optymalizacji pozaszkolnej edukacji zawodowej dorosłych⁴³.

Druga połowa lat dziewięćdziesiątych to kolejne ożywienie działalności naukowej Zakładu, wyrażające się m.in. w podejmowaniu nowych – głównie indywidualnych – badań (np. nad wolontariuszami w dziedzinie kształcenia dorosłych, aktywnością samorządu lokalnego w tworzeniu inicjatyw kulturalno-oświatowych). Do tego zaktywizowania wyraźnie przyczynił się zamiar uczczenia pięćdziesiątej rocznicy powołania Katedry Oświaty i Kultury Dorosłych. Z tej okazji zorganizowana została, w dniach 23–25 kwietnia 1996 roku, przez Zakład Pedagogiki Dorosłych międzynarodowa konferencja na temat *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych*. Materiały z tej konferencji zostały wydane w odrębnej publikacji⁴⁴.

Po konferencji wyraźnie także zintensyfikowała się współpraca (wizyty naukowe, wspólne publikacje) Zakładu z katedrami, zajmującymi się teorią edukacji dorosłych w innych uniwersytetach w kraju i za granicą. Spośród tych ostatnich wymienić należy uniwersytety na Słowacji (Bratysława, Presov), Ukrainie (WSP Drohobycz) i w Wielkiej Brytanii (Exeter, Dundee). Utrwalił się również udział pracowników Zakładu w działalności organizatorskiej w stowarzyszeniach edukacyjnych: Towarzystwie Wiedzy Powszechnej, Stowarzyszeniu Oświatowców Polskich, Towarzystwie Uniwersytetów Ludowych, samorządach lokalnych i in. W roku 2000 pracownicy Zakładu włączyli się w przygotowanie uroczystości z okazji 600-lecia odnowienia UJ i 75-lecia erygowania w UJ Katedry Pedagogiki (konferencja naukowa w dniach 26 i 27 września).

Z dniem 1 października 2000 roku, w wyniku koniecznych zmian kadrowych (przejście na emeryturę prof. F. Adamskiego, kierownika Zakładu Pedagogiki Społecznej), Zakład Pedagogiki Dorosłych został połączony z Zakładem Pedagogiki Społecznej, tworząc Zakład Pedagogiki Społecznej i Andragogiki, działający w ramach Instytutu Pedagogiki UJ.

Kończąc ten, z konieczności krótki, przegląd prac badawczych podejmowanych w Katedrze Oświaty i Kultury Dorosłych, a następnie w Zakładzie Pedagogiki Dorosłych UJ, stwierdzić trzeba, że realizowane w minionym 50-leciu prace prawie zawsze wiązały się z aktualnymi potrzebami edukacyjnymi i kulturalnymi społeczeństwa oraz polityką oświatową i kulturalną władz. Chronologicznie biorąc, dotyczyły one takich spraw, jak: analfabetyzmu, szkolnictwa dla pracujących, potrzeb kulturalno-oświatowych, problemów upowszechniania kultury, funkcjonowania instytucji kulturalno-oświatowych, problemów upowszechniania kultury, funkcjonowania instytucji kulturalno-oświatowych, kształcenia pozaszkolnego dorosłych, popularyzacji wiedzy, wartości kulturowych regionu i możliwości ich wykorzystania w kształceniu dorosłych, kultury pracy, zagadnień dokształcania i doskonalenia zawodowego, strategii przebudowy systemu oświaty dorosłych w okresie przekształceń ustrojowych, prognozowania rozwoju kultury i in.

---

⁴³ T. Aleksander, *Optymalizacja pozaszkolnej edukacji zawodowej dorosłych. Potrzeba i kierunki modernizacji dokształcania i doskonalenia zawodowego kadr pracowniczych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza, „Impuls”, Kraków 1998.

⁴⁴ *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych*, red. T. Aleksander, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997.

Aдекватnie do zobrazowanych przemian w kierunkach działalności naukowej Zakładu Pedagogiki Dorosłych można w uniwersyteckiej myśli dostrzec wyraźną ewolucję w pojmowaniu teorii oświaty dorosłych. Traktując sprawę chronologicznie, da się w krakowskiej myśli uniwersyteckiej wyodrębnić trzy stanowiska. Pierwsze – ujmuje teorię oświaty dorosłych jako integralną część nauk o wychowaniu, jako dział pedagogiki o nazwie pedagogika dorosłych. Drugie stanowisko polega na kreowaniu teorii kształcenia dorosłych jako odrębnej, autonomicznej nauki, zajmującej się człowiekiem dorosłym i jego edukacją. Stanowisko trzecie to potraktowanie teorii oświaty dorosłych jako elementu nauki polityki społecznej, a zwłaszcza jej części, określanej mianem polityki kulturalno-oświatowej.

Koncepcja pierwsza została przyjęta w środowisku uniwersyteckim Krakowa w pierwszych latach po II wojnie światowej⁴⁵. Przyjęcie się jej w tym środowisku było następstwem obserwacji ówczesnych zjawisk oświatowych w zakresie kształcenia dorosłych, zwłaszcza zaś dużej dynamiki w obrębie nauczania kursowego dorosłych oraz rozwoju szkolnych form (szkoła podstawowa, szkoły średnie) kształcenia dorosłych. Nie bez wpływu na jej przyjęcie i ustabilizowanie pozostawał fakt, że tworzona wtedy teoria oświaty dorosłych była po części dziełem nauczycieli ze szkół dla dorosłych, ujmujących teorię tej edukacji na wzór teorii nauczania dzieci i młodzieży, którą zajmuje się pedagogika. Oni to kreowali refleksję na temat kształcenia dorosłych na wzór pedagogiki jako nauki o wychowaniu dzieci i młodzieży. Przedstawicielami czy też reprezentantami tej koncepcji teorii oświaty dorosłych byli: Z. Mysłakowski, F. Urbańczyk, St. Towpasz, zaś organizacyjnym potwierdzeniem tej sytuacji było powołanie w Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1946 Katedry Pedagogiki Dorosłych kierowanej przez Z. Mysłakowskiego. Katedra ta istniała – o czym wspominało wyżej – do roku 1951, kiedy to została włączona do Katedry Pedagogiki i Oświaty Dorosłych. Reprezentanci tego stanowiska dzielili wyraźnie pedagogikę na naukę o wychowaniu dzieci i młodzieży oraz pedagogikę dorosłych (pomijali przy tym sprawę niefortunnej nazwy tej ostatniej, wyprowadzonej dość niekorzystnie z uznanej etymologii). Zakładali oni, że w pedagogice mieszczą się elementy wiedzy o nauczaniu i wychowaniu dorosłych. Uważali też, że pedagogika jako starsza ułatwi uporządkowanie doświadczeń wyrastających z chaosu refleksji nad kształceniem dorosłych. Uznawali przy tym, że podział obszaru teorii wychowania na dwie części jest bardzo łatwy, może się on bowiem dokonywać według kryterium wieku badanych osobników. To rozgraniczenie pedagogiki wydawało się więc uzasadnione wyraźnymi różnicami wieku i wynikającymi stąd odmiennościami psychologicznymi oraz konsekwencjami pedagogiczno-dydaktycznymi.

Fakt, że teorię oświaty dorosłych identyfikowano przez długi czas wyłącznie z pedagogiką, jako teorią nauczania i wychowania dzieci i młodzieży, miał swoje dobre i złe strony. Zacieśniał wprawdzie zakres zainteresowań reprezentantów tej teorii do spraw typowych dla pedagogiki szkolnej i młodzieżowej (nie wliczali do obszaru jej zainteresowań np. problematyki kształcenia zawodowego oraz dokształcania i doskonalenia zawodowego czy też zagadnień popularyzacji nauki, techniki i sztuki), ale równocześnie silnie podbudowywał teorię oświaty dorosłych od strony pedagogicznej.

---

⁴⁵ F. Urbańczyk, *Oświata dorosłych w naukach pedagogicznych 1945–1956*, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1957.

Nielogiczność nazwy (pedagogika dorosłych, adultywna pedagogika) oraz odrębny przedmiot faktów, jak i badań, nakłoniły innych przedstawicieli teorii oświaty do poszukiwania dla niej odrębnej nazwy, a wraz z tą nazwą – odrębności i samodzielności naukowej.

Nieco młodsze jest drugie stanowisko dotyczące teorii oświaty dorosłych. Uznaje ono, że teoria tej edukacji jest odrębną (nienależącą do żadnej innej nauki jako jej składowa część), całkowicie autonomiczną i samodzielną dyscypliną naukową, mającą własny przedmiot, ustalone metody badań oraz wypracowany już system pojęć. Jest to nauka równorzędna z innymi (np. z pedagogiką). Stanowisko to zrywa z dotychczasową nietrafną nazwą („pedagogika”) i przybiera nową własną nazwę „andragogika” (gr. *aner* i *ago*) i własną, dla niej zastrzeżoną, pojęciową nomenklaturę. Głównym reprezentantem i głosicielem tej koncepcji w środowisku uniwersyteckim Krakowa był M. Siemieński⁴⁶. Uznał on jednoznacznie, że andragogika „wyszła” z obszaru pedagogiki, ale stanowi odrębną naukę, będącą integralną częścią nauk o wychowaniu. Zajmuje się ona procesem oddziaływania kształcącego i wychowawczego na człowieka dorosłego, a więc faktami niemieszczącymi się w zakresie dawnej pedagogiki, „[...] ograniczającej swoje zainteresowania do praktyki nauczania dziecka i młodzieńca [...]”. Uważał on, że istnieją dwie nauki o wychowaniu: pedagogika i andragogika. Rozgraniczenie tych dwu nauk jest uzasadniane różnicami w wieku wychowanka stanowiącego przedmiot ich zainteresowań i wypływającymi z tego faktu wyraźnymi odmiennościami psychologicznymi oraz stanowiącymi ich konsekwencje różnicami w postępowaniu wychowawczym wobec przedstawicieli obu tych kategorii wiekowych. Nie bez wpływu na kreowanie andragogiki jako nauki autonomicznej pozostawała wtedy świadomość pomijania przez pedagogikę, albo nawet lekceważenia, człowieka dorosłego jako przedmiotu wychowania.

Wspomniany M. Siemieński dostrzegał szybki rozwój andragogiki. O dynamice rozwojowej i wzbogacaniu się treści andragogiki świadczą stale wyodrębniające się w niej działy (specjalności): andragogika zdrowotna (sanitarna), przemysłowa, rolnicza, wojskowa, wczasów, kulturalno-oświatowa, muzealna, metodologia andragogiki, andragogika penologiczna (resocjalizacyjna), gerontologiczna (geragogika), historia andragogiki i in.

Mimo to wątpił – jak się wydaje – czy ma ona już w pełni status nauki dojrzałej i czy na takie miano w całej rozciągłości zasługuje. Wierzył jednak, że dyscyplina ta w przyszłości ukształtuje się jako odrębna i rozległa nauka o wychowaniu dorosłych, zajmując miejsce równoważne z pedagogiką, z którą ma ściśle współpracować.

Krakowski twórca i reprezentant tego stanowiska doszedł jednak do wniosku, że zjawiska andragogiczne i pedagogiczne, zarówno w teorii, jak i w praktyce, są ze sobą ściśle powiązane. W obu naukach pojawiają się podobne problemy teoretyczne, które będzie łatwiej rozwijać wspólnym wysiłkiem specjalistów obu dziedzin.

Wiedział on, że całkowite wyodrębnienie się (oderwanie) teorii oświaty dorosłych od pedagogiki nie jest uzasadnione. Prawdą jest, że przedmiotem jej badań jest inny człowiek i kompleks innych instytucji, ale proces tego oddziaływania jest w obu przypadkach przynajmniej w części podobny. Według tej koncepcji, w pedagogice znaleźć

---

⁴⁶ M. Siemieński, *Zagadnienie struktury teorii oświaty dorosłych. Z badań nad kształceniem dorosłych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964, s. 5–26.

można elementy wiedzy przydatne dla teorii oświaty dorosłych. Natomiast andragogika wypracowuje teorię działalności praktycznej, której elementy mogą się przydać teorii oraz praktyce kształcenia dzieci i młodzieży.

Trzecia wypracowana w środowisku uniwersyteckim koncepcja teorii oświaty dorosłych sprowadza się do uznania tej teorii za część polityki społecznej (zwłaszcza polityki kulturalno-oświatowej). Koncepcje te zaprezentował pod koniec życia M. Siemiński⁴⁷. Ponieważ polityka społeczna jest nauką praktyczną, zabieg zaliczenia teorii oświaty dorosłych do nauki polityki społecznej, zwłaszcza polityki kulturalnej, każe wiedzę o wychowaniu dorosłych interpretować w kategoriach nauki praktycznej z całym z tym związanymi konsekwencjami. Polityka społeczna (kulturalna w szczególności) to współdziałanie państwa i grup społecznych w rozwiązywaniu określonych zagadnień. Ustala ona nadrzędne założenia systemu kulturalno-oświatowego, jego programy i metody, politykę subwencjonowania, zakres interwencji państwa itp. Istnieje duże podobieństwo pomiędzy nauką polityki społecznej a teorią oświaty dorosłych. Zamiarem obu jest celowe kształtowanie i zmiana rzeczywistości. Mają one charakter prakseologiczny. Polityka społeczna poszukuje skutecznych i efektywnych metod optymalizowania konkretnej rzeczywistości. Także działanie oświatowe jest w miarę ciągłym i systematycznym urzeczywistnianiem tendencji do dokonywania przekształceń i przeobrażeń społecznych za pomocą właściwie dobieranych zasad i metod postępowania, czyli procesów wychowawczych. Obie te dyscypliny nauki: teoria oświaty dorosłych i polityka społeczna, jako nauki praktyczne, są teorią działania celowego, poznawania i stosowania sposobów, tworzenia rzeczywistości takiej, jakiej pragniemy. Ich przedstawiciele chcą zgodnie poznać sposoby tworzenia nowej, na razie urojonej rzeczywistości, stwarzać podstawy racjonalnej i zamierzonej działalności. Włączając zagadnienia teorii oświaty dorosłych do polityki społecznej, łatwiej zrozumieć wiele zjawisk, w tym m.in. to, dlaczego na przykład edukacja dorosłych i sprawa organizacji ich życia kulturalnego znajdują się w realizacji na następnym miejscach po sprawach gospodarczych i socjalnych, jako podstawowych, decydujących o dobrobycie społeczeństwa. Łatwiej dostrzec, dlaczego sprawy oświaty i kultury bywają niekiedy „marginesem” załatwianym dopiero po rozbudowaniu gospodarki i uporządkowaniu podstawowych spraw socjalnych ludności.

Szanując wymienione trzy koncepcje teorii oświaty dorosłych, tworzone w Krakowie w minionych 50 latach, wskazać obecnie trzeba na ich niewystarczalność, a w związku z tym na konieczność zastąpienia ich dzisiaj (tj. w roku 2000) nową jej koncepcją. Nazwijmy ją umownie „integracyjną”. Niezbędność takiej nowej koncepcji dyktuje świadomość istnienia ogromnej wiedzy na temat kształcenia i wychowania dorosłych, nagromadzonej w obrębie wielu nauk o różnym stopniu ogólności i rozległości. Sygnalizowana koncepcja polegać powinna, bo jest to koncepcja postulowana, na tworzeniu całościowej, a tym samym wszechstronnej i rozległej teorii oświaty dorosłych z elementów wiedzy o człowieku dorosłym i procesie jego wychowania (kształcenia), wypracowanej w wielu różnych naukach. Tak jest w obszarze: pedagogiki, andragogiki, psychologii (zwłaszcza pedagogicznej), socjologii (zwłaszcza wychowania), ekonomii (zwłaszcza edukacji), filozofii, metodologii badań edukacyjnych, teorii informacji, prakseologii, polityki społecznej, gerontologii, historii wycho-

---

⁴⁷ Tamże.

wania i in. Wielość charakteryzowanych w tych naukach (szczegółowych czy „pomocniczych”) – w stosunku do postulowanej, szeroko pojętej teorii oświaty dorosłych – spraw, programów i metod działalności edukacyjnej, mnogość opisu pracy różnych instytucji i urzędzeń oświatowych powinna się doczekać uporządkowania w postaci jednej teorii. Taką teorię trzeba dopiero stworzyć. Zbudowana w ten sposób teoria oświaty dorosłych będzie rozległą refleksją o systemie oświaty poszkolnej z jej licznymi i różnorodnymi instytucjami oraz z wszechstronnością tworzących je metod, środków i urzędzeń.

Postulowana synteza dorobku wielu nauk (szczegółowych i „pomocniczych”) zapobiegnie – jak się wydaje – szkodliwym następstwom specjalizacji dokonującej się w obrębie wielu nauk, która jest w wielu przypadkach szkodliwa i staje się naturalnym hamulcem w dążeniu do syntezy. Tak skonstruowana „integracyjna” teoria oświaty dorosłych powinna być zaliczona do nauk praktycznych i powinna się kierować futurologiczną zasadą edukacji dla przyszłości, być teorią tworzenia przyszłego świata, strategią kreowania, „metodą edukacyjną” przyszłej rzeczywistości społecznej.

Potrzeba syntezy dorobku różnych dyscyplin i poglądów na sprawy oświaty dorosłych prowadzi do oderwania refleksji nad kształceniem dorosłych od nauk pedagogicznych, a więc do uprawiania tej części refleksji oświatowej w integracji z naukami społecznymi.

Powstała w wyniku takiej integracji teoria oświaty dorosłych nie może ograniczać się wyłącznie do postawy poznawczej i deskryptywnej, społecznie neutralnej. Musi – podobnie jak to czynią inne nauki praktyczne (w tym i „spokrewniona” z nią pedagogika) – rozszerzać swoje stanowisko badawcze na postawę wartościującą i normatywną, ukazując w sposób naukowo uzasadniony hierarchię wartości i celów, stojących zarówno przed teorią, jak i przed praktyką działania.

Tak ujęta teoria edukacji dorosłych musi być nauką współczesną, zajmującą się zjawiskami aktualnymi i społecznie ważnymi. Tym samym musi się przeciwstawić dotychczasowym kryteriom oceny wartości nauki. Konserwatyzm dawnego poglądu na funkcję nauki wysoko oceniał nauki historyczne i teoretyczno-opisowe, natomiast ze znaczną nieufnością traktował nauki praktyczne. Niejednokrotnie odmawiał nawet miana nauki dyscyplinom, które zajmują się zagadnieniami współczesnymi i praktycznymi.

Powstaje pytanie, czy w obecnych warunkach kadrowych i organizacyjnych w dziedzinie teorii oświaty dorosłych potrafimy taką syntezę stworzyć. Odkładanie – z konieczności – na przyszłość realizacji tego zamiaru dowodzi niewątpliwie kryzysu w obrębie nauk społecznych, do których dzisiaj należy także teoria oświaty dorosłych.

Bibliografia

- Aleksander T.: *Pięćdziesiąt lat działalności Zakładu Pedagogiki Dorosłych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Edukacja Dorosłych 1996, nr 3, s. 66–75 (Radom) oraz *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 21–29.

- Aleksander T.: *Kształcenie pracowników kultury w Krakowie w trzydziestoleciu Polski Ludowej* [w:] Teoria i praktyka upowszechniania kultury, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 28, Kraków 1978, s. 105–125.
- Aleksander T.: *Tradycja i działalność Zakładu Pedagogiki Dorosłych Uniwersytetu Jagiellońskiego* [w:] Andragogiczne problemy współczesności, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Pedagogiczne, 1999, s. 231–242.
- Korpała J.: *Kraków jako ośrodek badawczy w zakresie andragogiki*, jw., s. 89–104.
- Pamięci prof. dra Maksymiliana Siemieńskiego. *Człowiek w pracy i w osiedlu*, „Biuletyn TWWP” nr 4/26, R. XI, Warszawa 1972, s. 9–45. Między innymi: bibliografia wybranych publikacji i życiorys Maksymiliana Siemieńskiego oraz wspomnienia o nim.
- Siemieński M.: *Oświata i kultura dorosłych w Uniwersytecie Jagiellońskim* [w:] Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 16, Kraków 1967, s. 437–443.
- Siemieński M.: *Działalność dydaktyczna i dorobek naukowy Katedry Kultury i Oświaty Dorosłych Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1945–1963*, „Chowanna” R. 8: 1964, z. 1, s. 103–111.
- Siemieński Maksymilian Stefan, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVII, z. 1, s. 28–30.